

Анотація

В статті розглянуто філософські й культурні передумови актуалізації чужого слова й різні моделі його осмислення в поезії межі XIX-XX сторіч. Виявлено складну конфліктність авторської свідомості, яка приводить до ситуації «диктату мови», про яку говорив Й. Бродський.

Ключові слова: діалог культур, автор, циклічний час, імперсоналізм

Summary

The article covers the philosophic and cultural basis of other's words actualization and different models of its understanding in poetry of XIX-XX ages. A complicated conflict nature of the author's mind is shown. Such nature leads directly to the situation of «language's dictate» mentioned by I. Brodskiy.

Key words: culture dialogue, author, cycle time, impersonalism

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М., 1979. – 424 с.
2. Белый А. Символизм / А. Белый. – М., 1910.
3. Блок А. Дневники // Собрание сочинений в 8 т. / А. Блок – М.-Л., 1963. – Т.7. – С.19 – 429.
4. Дягилев С. В час итогов / С. Дягилев. – Весы, 1905. – №4. – С. 46-47.
5. Иванов Вяч. Родное и вселенское / Вяч. Иванов. – М., 1997.
6. Искржицкая И. Ю. Культурологический аспект литературы русского символизма / И. Ю. Искржицкая. – М., 1997.
7. Мандельштам О. М. Слово и культура // О. М. Мандельштам – М., 1987.
8. Степун Ф. Освальд Шпенглер и «Закат Европы» / Ф. Степун. – М., 1922.
9. Федотов Г. Лицо России / Г. Федотов. – Париж, 1988.

УДК 82.0 : 7.035.9

Алла Мартинець
(Івано-Франківськ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНИЙ ОБРАЗ»

У статті висвітлено окремі точки зору на поняття «національний образ» та ряд супутних йому понять, а також вказано на окремі критерії щодо визначення цих понять.

Ключові слова: національний образ, етнообраз, національна картина світу.

Погляди на світ і людину, змінюючись у залежності від ряду чинників, до яких належать (часо-просторові, етнографічні, філософські, лінгвістичні тощо) перебувають у постійному русі. Відповідно змінюються й усі супутні цьому поняттю складові, які є іманентно вираженими щодо окремої спільності. У своєму розвитку картина світу будь-якого етносу проходить довгий шлях становлення, зберігаючи при цьому стиржневі ознаки ідентифікації. «Очевидне також і те, що ці етнічні якості не застигли й позачасові, а мають історичний характер. Тому, на противагу есенціалістичному, тобто сутнісному, підходу, заснованому на переконанні, що нації існують об'єктивно й кожній із них притаманний власний національний характер, у 2-ій половині ХХ ст. поширився дискурсивний підхід, що розглядає етнокультурні відмінності радше як соціо-комунікативні традиції і практики, аніж об'єктивні сутності, швидше як форми ідентифікації (ототожнення), аніж ідентичності (тотожності)» [1].

Національні літератури, будучи повною мірою відкритими для засвоєння універсальних духовних цінностей, водночас намагаються зберегти етнічну самоідентифікацію, адже важливим є те, «якою сіткою координат певний народ осягає світ і, відповідно, який космос (у давньому сенсі слова: яка будова світу, світопорядок) вибудовується перед його очима» [2, с. 44]. Отже, кожна національна література, поглинаючи культурні надбання ззовні, намагається зберегти свою неповторність та самобутність і перед усім це представлено національними образами у літературах народів світу.

На превеликий жаль літературознавчі словники не містять чіткого визначення щодо поняття «національний образ». Проаналізувавши окремі дослідження, що прямо чи дотично торкаються даної проблеми, авторами яких є Д. Андреев, М. Бахтін, Г. Гачев, Д. Дюришин, В. Матвіїшин, Д. Наливайко та інші, дозволимо собі сформулювати варіант поняття, яке могло б бути, наступним чином: національний образ це – сутність, що передається на генетичному рівні від покоління до покоління представляючи естетичні смаки та ідеали, етичні та моральні норми взаємовідносин і поведінкової моделі та формує потребу їх відтворення й наслідування.

Оскільки кожна національна література (певною мірою) є відображенням життя конкретного народу, то її творення, як і буття конкретного народу, базується на співвідношенні філософських, психологічних та інших категорій. Інакше кажучи, для того, щоб зрозуміти

специфіку, виокремити риси національного образу необхідно осмислити суттєві проблеми буття нації.

Аспектно поняття «національний образ» представлено в роботах філософсько-культурологічного, етнологічного, політологічного, соціокультурного характеру.

Так, в українській науці ця проблема у аспекті етнопсихологічних інтересів описана в дослідженнях В. Яніва й чималої кількості його попередників та наступників, що працювали і працюють у даній галузі.

Розглядаючи проблему національного образу, не можна обійти увагою близькі за своїм значенням наукові дефініції, які фактично поєднуються з вище названим поняттям чи частково/ повністю накладаються на нього. До їх числа належать: «національний характер», «менталітет», «картина світу», «психологічний портрет народу», етнообраз тощо. Зупинимося на окремих думках щодо цих понять.

Г. Лозко вважає, що поняття «національний характер» охоплює типові якості та психологічні особливості етнічної групи, яка має спільну територію, мову, історію, культуру, звичаї, символи, що відрізняють її від сусідніх народів [4].

В. Сухарєв та М. Сухарєв використовують у своєму дослідженні термін «психологічний портрет народу» [12].

Менталітет, за думкою В. Шкурова – це система переконань, уявлень і поглядів індивідууму або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь [14]. Ключовими словами в визначенні менталітету є картина світу, набір духовних цінностей, не завжди усвідомлена система життєвих координат та підсвідомих стереотипів.

Щодо поняття «картина світу», цікаві міркування знаходимо у працях М. Хайдеггера. Автор зауважує, що картина світу – це зображення світу, яке не обмежене лише космосом. І навіть природа з історією в їх взаємопроникненні не вичерпують світу. «При слові «картина» ми думаємо перш за все про зображення чогось. Картина світу буде тоді відповідно полотном суцього в цілому. Картина світу, однак, говорить про більше. Ми маємо на увазі тут сам світ, саме його, суще в цілому, як воно стає визначальним для нас... Картина світу, сутнісно зрозуміла, означає таким чином не картину, що зображає світ, а світ, який розуміється у сенсі такої картини... Де справа доходить до картини світу, там виноситься кардинальне рішення стосовно суцього в цілому. Буття суцього шукають і знаходять у представленні суцього» [12, с. 49].

Не дивлячись на окремі відмінності усі ці поняття базуються на образності, адже образ – це певне відображення дійсності у свідомості людини.

Філософія пропонує розуміти образ як альтернативу абстрактно логічним (понятійним) формам відображення дійсності. Образне відображення називають ще конкретно-чуттєвим і воно є наслідком прямого відображення дійсності. С. Раппопорт висловлює міркування згідно котрих образ – це цілісна картина дійсності, результат її інтелектуального відображення, який не може бути розчленованим [10].

Враховуючи інформацію філософів, літературознавці пропонують свої міркування щодо тлумачення поняття образ. Безперечним залишається твердження вчених, що в центрі художніх творів, як правило, знаходиться людина, її зображення в окремих історичних, соціальних та політичних ситуаціях.

Образ виділяється як індивідуальна, узагальнена картина людського життя. Будучи категорією естетичною створюється за допомогою вигадки. Відсутність єдиного погляду на природу художнього образу веде до різного тлумачення його сутності в літературознавстві. Про це свідчать праці Г. Абрамовича, М. Гуляєва, А. Дрьомова, М. Храпченка та інших учених.

Однією з основних причин, які зумовлюють невизначеність даного терміну, є те, що дослідники вибирають різні позиції, розглядаючи проблему образу.

П. Палієвський стверджує, що в основу образу покладено категорію історизму [6], яка вказувала на нестатичність, змінний характер образу. Літературознавець З. Паперний в основі творення образу бачить категорію «відображення і пізнання дійсності в її живій конкретності» [7].

Про образ як категорію спільного й індивідуального йдеться в дослідженнях А. Дрьомова, І. Єгорова, О. Левидова, П. Пустовойта.

М. Храпченко переконує, що образ, як «одна із найважливіших внутрішніх основ мистецтва», є одне ціле, що включає в себе чотири фактори-характеристики: зображення дійсності, емоційне навантаження, естетичну значимість, настанову на сприйняття [13]. Г. Поспелов стверджує, що образність в мистецтві – це, насамперед, форма, зумовлена змістом [8].

Єдність цих індивідуальних точок зору дозволяє сприймати художній образ як діалектичну систему, зумовлену єдністю суб'єктивного і об'єктивного, ідеального і реального, форми і змісту. На основі синтезу цих протилежних сфер існування образ являє собою те єдине в літературі. Що дозволяє пізнати світ у всій його багатогранності.

Специфіка художнього образу полягає у можливості конструювання письменником конкретних моделей життя. Саме тому національний образ-персонаж, створений митцем це – по-особливому відтворена духовність народу, втілена в матеріальний світ у складній системі проявів

взаємодії, взаємозв'язку Психеї та Космосу. У сприйнятті художника світ постає одухотвореним, сповненим живих імпульсів та спорідненій людським прагненням. Переробляючи власні враження в національний художній образ, митець створює художню концепцію світобачення, тобто художній твір.

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» зазначається, що концепція моделі світу письменником як правило вибудовується крізь призму бачення героїв, які є яскравими особистостями зі складною гамою почуттів, переживань, психічних станів [3, с. 457].

Як зазначає В. Будний одна із галузей літературознавчої науки – імагологія серед наукових зацікавлень «актуальних для сучасного суспільства» визначає проблеми «національної та культурної ідентичності, «деколонізації» тощо». І далі вчений зауважує про потребу уточнення терміну, покликаного визначити галузь компаративістики, що вивчає зображення інших народів та країн «скажімо – літературна етноімагологія» [1].

Цікавим є міркування науковця щодо термінологічної доцільності: «Відповідно предметом цієї компаративної галузі є літературний етнообраз, під яким розуміємо такий літературний образ, що конструює не лише індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минувшини, подаючи певні їхні ознаки як «типові» для відповідної країни, «характерні» для цілого народу. Гадаємо, цей термін чіткіше окреслює й літературну природу, і тематичне наповнення таких образів, на відміну од занадто широких понять «національний образ» або ж просто «образ» (як у праці Мішеля Кадо «L'Image de la Russie dans la vie intellectuelle française», 1967), специфічне застосування яких стає зрозумілим із контексту, хоча не раз авторові доводиться уточнювати їх значення в тексті» [1].

Оскільки літературі в культурі кожної національності відводиться немаловажливий місце стає зрозумілим, що саме вона пропонує зафіксований в ній національний образ, характерний виключно для носіїв/творців літератури. Досліджуючи реалізм Д. Наливайко сказав про це явище як найповніше: «... незброєним оком видно, наскільки рельєфно французька реалістична література ХІХ ст. відрізняється від англійської, англійська – від німецької німецька – від російської і т.д. Ці відмінності не сходять до зовнішньої подібності форми, вони охоплюють також внутрішній структурний рівень реалістичної художньої творчості» [5, с. 67]. І далі: «У принципі, кожен художній напрям, розвиваючись на національному ґрунті, набуває певних національних особливостей, тією чи іншою мірою стає національно своєрідним. Але при цьому рівень і роль цього елемента національної своєрідності в різних художніх

системах є різною, навіть дуже різною. Одна річ – класицистичні напрями ХУ–ХУІІІ ст. з їх у сутності своїй наднаціональною, спільно європейською естетикою і поетикою, виведеною з античних взірців і «законів краси» і зовсім інша – романтизм, який відкрив національні джерела літератури, міфологію та фольклор і прагнув, принаймні в деяких, далеко не маргінальних течіях, вибудувати, виходячи з них, свою художню парадигму» [5, с. 68].

Найповніше в доробках зарубіжних літературознавців поняття «національний образ» представлено в роботах Г. Гачева «Национальные образы мира» (1988), Ж. Женетта «Figures-3» (1993), Ю. Лотмана «Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история» (1996), Ж. Дюрана «Les structures anthropologiques de l'imaginaire» (1997), К. Леві-Стросса «Структурна антропологія» (2000).

Своєрідно проблему національних образів дослідив Г. Гачев. Про свій погляд на проблему він зазначив наступне: «Нас цікавить, не національний характер, а національні погляди на світ, не психологія, а так би мовити, гносеологія, національно-художня «логіка», склад мислення: якою сіткою координат даний народ охоплює світ, відповідно, який космос (у давньому розумінні слова: як лад світу, світопорядок) вибудовується перед його очима. Цей особливий «поворот», у якому виокремлюється буття даного народу, – і складає національний образ світу» [2].

Варто зауважити, що далеко не всі науковці однозначно сприймають припущення Д. Гачева щодо критичіального визначення досліджуваного поняття. Так, С. Андрусів піддала сумніву зумовленість національного світовідчуття виключно природою. Дослідниця послідовно доводить свою точку зору спираючись на порівняння іманентних чинників для українського та російського народів. «У народів-сусідів українців і росіян ландшафт приблизно однаковий – рівнинний, однак національні образи світу неоднакові. На відміну од росіянина, українцеві притаманна сентиментальна прив'язаність до місця, схильність пускати коріння й будувати на безмежному просторі свій дім, творити власний мікрокосм у макрокосмі. Силіві лінії українського світу також укладаються у вертикаль, і, незалежно від рівнинної чи гірської території, це спрямованість угору («Дивлюсь я на небо...») і вниз – у землю: прарослина хліборобського роду – жито, що символізує життя, піднімається вгору, а потім повертається вниз, щоби стати ґрунтом для нового життя. Усталений спосіб національного бачення світу С. Андрусів схильна пов'язувати з етнічною пам'яттю народу, його етногенезою. Народи, які колись вели кочовий спосіб життя (а в російському етносі є сильні угро-фінські й тюркські елементи), успадкували ментальний код (чи інстинкт) – невпинно рухатися вширину чи вдалину, затримуючись ненадовго, поки

вистачає паші для коней і худоби. Натомість у хліборобських народів постійна праця на землі і залежність від цієї єдиної годувальниці породжує стійку прив'язаність до свого ґрунту і рідного краю. Силові лінії образу світу в таких народів укладаються не в ширину-далину, а як у рослини – у вертикаль [9]».

Не залишає потреби заперечувати тезу, згідно якого національний образ світу відбиває самосвідомість народів, їхнє відчуття власної етнічної ідентичності. Та як зауважує В. Будний, «трактування цієї етнічної тотожності, національного характеру не раз буває дискусійним і суперечливим не лише в публіцистичних, а й у наукових працях [1]».

За П. Рікером, ідентичність певної спільності значною мірою збудована з «ідентифікацій стосовно цінностей, норм, ідеалів, моделей, героїв», в яких ця спільність «себе впізнає» [11, с. 148].

Дозволимо собі підвести невеликий підсумок усього вище зазначеного. На сьогодні у наукових колах відсутні однозначні визначення щодо поняття національний образ, не проведено чіткої межі між вартісністю чи запереченням щодо потреби використовувати поняття в дослідженнях з літератури та визначення системи критеріальних ознак.

Аннотація

В статье освещены отдельные точки зрения на понятие «национальный образ» и ряд сопутствующих ему понятий, а также указано на отдельные критерии по определению этих понятий.

Ключевые слова: *национальный образ, этнообраз, национальная картина мира.*

Summary

The article provides some points of view on the concept of "national image" and a number of accompanying concepts; it is pointed out certain criteria for the definition of these concepts.

Key words: *national image, ethnic image, national picture of the world.*

Література

1. Будний В. Розгадка чарів цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етно[Електронний режим] / Режим доступу: <http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option>

2. Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М.: Сов. писатель, 1988. – 448 с.

3. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.

4. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.

5. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика: навч. посібник / Д. Наливайко – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.: порт.

6. Палиевский П. В. Литература и теория: учеб. пос. / П. В. Палиевский. – М.: Сов. Россия, 1979. – 288 с.

7. Паперный З. С. О художественном образе / З. С. Паперный. – М.: Госполитиздат, 1961. – 72 с.

8. Поспелов Г. Н. Эстетическое и художественное / Г. Н. Поспелов. – М.: Изд-во Москв. Ун-та, 1985. – 360 с.

9. Проблема національного характеру і національний образ світу [Електронний режим] / Режим доступу: <http://uastudent.com/problema-nacionalnogo-harakteru-i-nacionalnyj-obraz-svitu/>

10. Раппопорт С. Художественное представление и художественный образ: Эстетические очерки / С. Раппорт. – М. – 1973. – Вып. 3. – С.45–94.

11. Рікер П. Сам як інший. – К.: Дух і Літера, 2000. – 458 с.

12. Сухарев В.О., Сухарев М.В. Психологія народів і націй / В.О. Сухарев, М. В. Сухарев. – Дніпропетровськ: Сталкер, 1997. – 400 с.

13. Храпченко М. Б. Горизонты художественного образа / М. Б. Храпченко. – М.: Худ. лит., 1982. – 330 с.

14. Шкуратов В. А. Историческая психология: научн. пособие / В. А. Шкуратов. – М., 1994. – 484 с.

УДК 81'38: 82.09

Богдан Голод
(Івано-Франківськ)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ В РЕЦЕПЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ

У статті представлено погляди провідних світових та вітчизняних літературознавців на питання визначення явища іронії, її функцій та лінгвостилістичних засобів її вираження, і саме тому особливу увагу приділено лінгвістичному аспекту дослідження. Методологія дослідження та різні підходи до вивчення згаданої категорії комічного розглядаються в еволюційному розвитку. Визначено спільні та відмінні риси у їхніх підходах, здійснено спробу виявити критерії диференціації та функціональне призначення лінгвостилістичних засобів вираження іронії.